

Магдалена Елчинова. Невидимата общност: православните българи в Истанбул.
София: НБУ, 2017 г.
(Резюме)

Монографията представлява систематично антропологическо изследване на общността на православните българи, установили се в края на XIX и началото на XX в. в Истанбул. Общността е малобройна (около 450 души по време на теренното изследване), почти неизследвана (с изключение на една книга от български автор с историко-етнографски характер) и почти напълно непозната в българското и турското общество. Въпреки че общността е формирана от хора, които прилизат от места извън пределите на днешна България, а днешните ѝ представители с малки изключения нямат българско гражданство и са живели десетилетия без връзка с българското общество, повечето от тях се самоопределят като българи. Изследването си поставя за цел да опише и анализира механизмите на конструиране и изразяване на етническа принадлежност сред православните българи в Истанбул.

В увода на книгата се формулират целта, основните изследователски задачи, методите на работа (теренни и аналитични), обстоятелства около процеса на теренното изследване, основни аналитични понятия, които се използват по-нататък в изложението.

Теренното наблюдение, предхождащо анализа, е проведено в периода 2010-2013 г. Основните места на срещите и наблюденията са Екзархийският дом в кв. „Шишли“, църквата „Св. Стефан“, работни места на представители от общността. Методите на теренна работа включват полуструктурирано интервю, пряко наблюдение, наситено описание. Посочени са някои от особеностите на теренната работа – резервираност на голяма част от събеседниците, редки контакти с млади членове на общността, недобро владеене на български език и др. – които обуславят ограниченията и спецификата на наблюденията.

Обосновава се защо православните българи в Истанбул могат да бъдат определяни като общност – поради тяхната малобройност, съчетана с компактност, групово кохерентност, постоянни контакти между членовете ѝ във всекидневието и в различни празнични и други прояви, организираност около Българската екзархийска фондация в Истанбул.

Методите на анализ са обяснени във всяка отделна глава, която коментира специфични страни от живота и културата на общността, имащи отношение към формирането на етническата и културната им принадлежност.

В първа глава „Миграция и памет“ се проследява процесът на формиране на днешната българска общност в Истанбул. След Освобождението настъпват съществени промени в многобройната през втората половина на XIX век българска колония в столицата на Османската империя: онези, чиито родни места са в пределите на Княжество България, се завръщат там (сред тях са занаятчии, търговци, интелектуалци), остават главно онези, които произлизат от селища в Македония и Тракия, все още под османска власт. Към тях през следващите десетилетия се присъединяват нови имигранти от посочените региони, водени от икономически и политически мотиви. Особено интензивни са тези миграции в началото на XX в. – след

Илинденското въстание, след Междусъюзническата война и след Първата световна война.

В началото на главата се представя обобщен историографски преглед на историческите процеси, довели до трансформирането на българската колония в Истанбул в сегашния ѝ състав – по думите на интервюираните членове на общността над 90% от тях са потомци на пришълци от Егейска Македония (основно от селата около Костур), а малък брой са се преселили от Одринска Тракия (Одрин и Лозенград). Разглежда се и ролята на Българската екзархия, която до 40-те години на XX в. е обединителен център на българите православни християни в Истанбул. Прегледът включва и проследяване на промените в начина на живот и числеността на общността в протекание на XX век.

Специално внимание е отделено на т. нар. български места в Истанбул – Екзархийския дом, църквата „Св. Стефан“, Метоха, българското гробище, някогашната българска болница – за които истанбулските българи се грижат през годините чрез учредената от тях фондация. Тези места са основна сцена на проявите на разглежданата общност и играят възлова роля при конструирането на етническа идентичност сред членовете ѝ.

Основно място в тази глава заема дискусиата за локалната памет. Тъй като съдбата на поколенията българи, установили се в Истанбул в края на XIX – началото на XX в. остава до голяма степен извън официалните историографии, за хората от общността това се компенсира чрез съхранение, предаване и реструктуриране на локалните и индивидуални спомени и разкази за миналото. Чрез анализ на записаните устни наративи се извежда един малко или много споделен образ за миналото, с важните и не толкова важните моменти в него за общността. Посочва се, че разказите за преселването са много лаконични, стандартизирани и само в единични случаи съдържат препратки към важни исторически събития и процеси, довели до миграцията в големия град. Много по-подробни са разказите за живота в Истанбул в миналото – защото те са част от личния опит на интервюираните, но и защото на това събеседниците отдават по-голямо значение.

Във втора глава „Място и принадлежност“ се дискутира подробно именно тази обвързаност на хората от общността с мегаполиса Истанбул. Разгледани са накратко основни особености на градската среда изобщо и по-конкретно на мултикултурен мегаполис като Истанбул. Представени са социологически, историографски и политологически изследвания, които разглеждат процеси и политики, определящи променящия се облик на Истанбул през XX век. В тези изследвания доминира определението за Истанбул като „разделен град“: фокусът е върху пресичащите се и конкуриращи се дискурси, генерирани сред различни прослойки от населението на мегаполиса, които си оспорват правото да са носители на „автентичната“ култура на Истанбул. Основни участници в този спор са „старите“ граждани, представители на средната класа със светска ориентация, които от много поколения живеят в мегаполиса, и „пришълците“ (доста от тях също вече трето или четвърто поколение истанбулци) от изостаналите селски региони в Турция, които внасят в града местните си традиции и повлиян от религията начин на живот. В този контекст изследваната общност изпъква вече не толкова като етно-религиозно малцинство, колкото като градско малцинство

със специфично място в сложната културна текстура на мегаполиса. Изтъква се, че в такава динамична и оспорвана среда самите понятия за мнозинство и малцинство се размиват и разглежданата общност всъщност се асоциира с едното от конкуриращите се „мнозинства“ (с претенции не само за числено превъзходство, но и за определящо място в живота и културата на града) – това на светски ориентираните граждани от средната класа. На преден план излизат културни практики и начин на живот, които не са свързани с етническата и религиозната принадлежност на хората от разглежданата общност, но са не по-малко важни за тях при конструирането на културната им идентичност.

Очертана е специфичната топография на общността – познатите и обживени чрез опита, спомените, разказите на по-възрастните места и квартали в Истанбул с тяхното символно и емоционално значение за поколенията истанбулски българи.

Накрая се коментира сложното и противоречиво изграждане на представата за „родно място“/ „Родина“ сред истанбулските българи. В този образ се преплитат местата на произход на предшествениците им (Македония и Тракия), символната „Родина“ (България), с която се асоциират етнически и културно, и фактическото им месторождение (Истанбул). Този комплексен образ е в основата на преплитащи се отношения на принадлежност и лоялност, в които доминира обвързаността с Истанбул. Очертава се пример за общност, която не изразява категорична принадлежност към нито едно общество или нация, но демонстрира силна емоционална привързаност към родния град.

В трета глава „Демографски, социални и културни особености“ най-напред се разглеждат демографските процеси и тенденции, оформящи облика на общността. При липсата на официални статистики този преглед е базиран на информация „отдолу“ – извлечена от регистър, воден от членове на общността, от интервюта и разкази на нейни представители, от анализ на брачните и миграционни практики, както и на променящите се фамилни модели. Очертава се картина на непрекъснат спад в броя на православните българи в Истанбул (в резултат от ниска раждаемост и висока емиграция), висока средна възраст и доминиране на хората над 40-годишна възраст в публичните прояви и при колективните решения на общността, доминиране на смесените бракове сред младите (предимно с други християни, най-често с гърци).

Изведен е и социалният профил на хората в общността. Коментират се промените в образователните нагласи и професионалните предпочитания на различните поколения. Поради доста сходния начин на живот, до голяма степен обусловен от политиката на турската държава към немюсюлманските малцинства, повечето членове от общността принадлежат към една и съща прослойка. Определяни са като средно заможни, с малко на брой по-крупни бизнесмени и няколко много бедни членове на общността, за които останалите се грижат.

Последната част от тази глава проследява културния календар на общността – онези чествания и културни практики, които представителите ѝ смятат за най-отличителни. Тук влизат религиозни празници, прояви, свързани с жизнения цикъл, традиционни практики, силно видоизменени в градска среда, светски прояви, характерни и за други представители на градското население с различна етно-религиозна афилиация. Дискутира се как тези разнообразни културни дейности се

разглеждат от хората в общността като отличителни за идентичността им на българи християни.

В четвърта глава „Национална идентичност и етническа политика“ най-напред се описва процесът на изграждането на турската нация от създаването на Република Турция до сега. Специално внимание се отделя на ролята на гражданството и етническата принадлежност при дефинирането на нацията. Въз основа на задълбочено проучване на водещи изследвания по проблематиката се очертава как се променя моделът на гражданството в Турция през XX век и се представят определящите този модел законодателни решения. На този фон се проследява и коментира как се променя гражданството на истанбулските българи – от наличието на голям брой български граждани след края на Първата световна война до почти пълното приемане на турско гражданство през втората половина на XX в. Дискутира се как инструментът на гражданството обуславя някои различия сред членовете на общността като образование, професия, имуществен статус, пенсионно осигуряване и др.

Съществена част от тази глава е отделена на преглед на малцинствената политика в Турция. Дискусията се фокусира върху политиката към немюсюлманските малцинства, която десетилетия наред се характеризира като политика на изключване. Разгледани са закони и действия на властта, ограничаващи правата, политическата и обществена дейност, икономическите възможности и сигурността на немюсюлманските малцинства в Турция. В този контекст въз основа на разкази и интервюта с представители на православните българи в Истанбул се показва как малцинствената политика на Турция повлиява живота и реализацията на тази малка православна общност – нещо, което досега не е коментирано в изследванията по тази проблематика.

По-нататък се разглежда как променящите се политически режими и национални идеологии в България и Турция рефлектират върху отношението към разглежданата общност. В тази част се демонстрира аналитичният потенциал на понятието „граница“ при изследването на общността.

Главата завършва с кратък преглед върху взаимоотношенията между православните българи в Истанбул и други, значими за тях групи и общности в турското общество и извън него. Посочват се близките контакти с гръцкото малцинство в мегаполиса, обусловени не само от общата религия, но и от сходната съдба. Отделено е внимание на това как хората от разглежданата общност се разграничават от други категории българи (по етничност, национална принадлежност или гражданство). В тази връзка се дискутира противоречивото им отношение към българските турци, изселили се в Турция през 1989 г., както и към българите от България.

В последната глава „Конструиране на етническа идентичност“, като се вземат под внимание заключенията от предходните глави, се анализира как православните българи в Истанбул конструират и изразяват своята етническа и културна идентичност. Главата започва с очертаване на методологическите рамки на дискусия, като критично се коментират основни теории за етничността, по-конкретно етносимволната теория и трансакционализма. Прави се разграничение между концептуалната рамка, споделяна от автора, и начина, по който гледат на етничността изследваните лица.

В перспективата на виждането за етническата принадлежност като културно конструирана, променяща се и ситуативна, по-нататък се очертава специфичният образ

на българското според православните българи в Истанбул. Въз основа на сравнителен анализ с други български общности в България и извън нея се извеждат основните маркери на идентичността сред тези българи „по истанбулски“. Анализира се защо някои маркери като религията са водещи за тях, други като езика например са колебливи, а трети като родното място, кухнята или предмети от бита са нерелевантни.

В отделна част е дискутиран водещият маркер на идентичността за православните българи в Истанбул – връзката им с българските места в мегаполиса. Показано е защо тези места са основен символен капитал за тях. Те онагледяват и легитимират връзката им с българското и България, играят ролята на интегриращ фактор за общността, обуславят мястото ѝ в мегаполиса и са повод за публичната видимост и значимост на общността чрез връзките ѝ с българските и турските официални власти, с местната власт в Истанбул, с Българската и Вселенската патриаршия. Изтъква се симбиозата между общност и място – местата придават специфика, значимост и легитимност на общността, а общността чрез поддържаната от нея Българска екзархийска фондация в Истанбул се грижи за запазването на тези имоти не само физически, но и юридически, като собственост на българската православна община в Турция.

В заключението се обобщават основните изводи, достигнати в хода на изложението и се излагат възможни прогнози за бъдещата съдба на общността.

Книгата завършва с подробен библиографски списък на цитираната литература.